

Diyarbakır Maden Sektörü Raporu

Hüseyin AKDOĞAN¹

1. GİRİŞ

Dicle, Diyarbakır ile özdeşleşmiş tarihe tanıklık etmiş, ve Diyarbakır ile birbirini tamamlayan iki kadim dost hüviyetini kazanmışlardır. Eski çağlardan beri doğu ile batının buluşma noktalarının en hareketli şehirlerinden; Diyarbakır 1937 ye kadar birçok kaynakta Amid ve Diyarbekir olarak geçerken 5 Kasım 1937’de, belki de yöredeki zengin bakır yataklarından olsa gerek, Atatürk, tarafından bakır diyarı anlamına gelen "Diyarbakır" şeklinde değiştirilmiştir (BAŞAK, 2004: 53). Tarihin her döneminde güncelliğini koruyan Diyarbakır, Anadolu'nun önemli kültür ve ticaret merkezlerinden olarak sürekli ilgi odağı olmuştur. Yüzyıllar boyunca birçok medeniyete beşiklik etmiş olan şehirde her devrin ayrı bir izini görmek mümkündür. "Verimli Hilal"² olarak adlandırılan bölgenin içinde yer alan Diyarbakır, Ortadoğu uygarlıkları içerisinde ilklerin yaşandığı çok özel bir yere sahiptir. Yerleşik yaşama geçişin en erken başladığı merkezlerden olan Diyarbakır aynı zamanda önemli maden merkezidir (BAŞAK, 2004: 56).

Diyarbakır'ın Ergani ilçesindeki "Çayönü" yerleşkesinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bakırdan yapılmış değişik süs eşyaları teknolojik değerlendirilmeleri, çanak-çömleksiz Neolitik Çağ'da metalürji alanında önemli gelişmelere işaret etmiştir (BAŞAK, 2004: 57). Ele geçen bu buluntular yalnız Anadolu'da değil, insanlık tarihinde şimdiye kadar ortaya çıkarılan en erken örneklerdir. Bölgenin en zengin bakır yataklarına sahip Ergani bakır madeni, Anadolu'nun en uzun süre çalıştırılan maden ocağıdır. M.Ö. 7000 yıllarında işletilmeye başlanan ve günümüze kadar üretimi devam eden Ergani bakır yatakları, yaklaşık 9000 yıldan beri işletilmektedir. Bunlardan anlaşılacağı üzere madencilikle ilgili temel bilgiler diğer ülkelere Anadolu'nun nadide kentleri Diyarbakır'dan yayılmıştır (BAŞAK, 2004: 55).

Dünya ülkelerinin tamamında 51 çeşit maden çıkarılmakta, bunun 29 çeşidi Türkiye'de yer almaktadır. Türkiye’de madenlerin bilimsel yöntemlerle aranması işlemleri Cumhuriyet döneminde 1935 yılında kurulan M.T. A. (Maden Tetkik ve Arama) Enstitüsü sayesinde gerçekleştirilmektedir

Diyarbakır maden kaynakları bakımından zengin olmakla birlikte bunların çıkartılıp işletilmesi ve ekonomik açıdan değerlendirilmesi yeterli olmamaktadır. Madenler metalik madenler (krom, demir, cıva, uranyum, manganez, boksit, altın, çinko, alüminyum vb.) metal dışı madenler (mermer, kaolin, dolomit, zımpara, lületaşı, asbest, kükürt, sodyum, sülfat, bor tuzları ve süs taşları olan elmas, yakut ametist, opal vb.) ve yakıt madenleri (kömür, petrol vb.) olmak üzere gruplara ayrılır. Yer kabuğunun

¹ Uzman, Karacadağ Kalkınma Ajansı, hakdogan@karacadağ.org.tr

² Verimli Hilal olarak anılan bölge: Filistin'den, Zağros eteklerine, Basra Körfezinden, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne kadar olan coğrafi bölgeyi kapsamaktadır

içinde kayaçların bileşiminde yer alan mineral toplulukları olarak adlandırılan madenler büyük ölçüde yerin jeolojik yapısına, o yapının oluşum zamanına ve yaşına bağlıdır. Madenler kullanım alanlarına göre sanayi hammaddesi olan madenler (metal ana sanayi, kimyasal sanayi ve taş ve toprağa dayalı sanayi) ve enerji kaynağı olan madenler olmak üzere ayrılabilir (ERTEKİN, 2010: 153).

Diyarbakır'ın rezerv ve üretimi fazla olan madenleri; bakır, krom, demir, kurşun-çinko, petrol, fosfat, kireçtaşı, kömür, bazalt ve mermer yataklarıdır (MTA, 2010b).

2. DİYARBAKIR MADEN POTANSİYELİ

Diyarbakır, büyük bir maden potansiyeline sahip olup son yıllarda önemli istihdam olanakları yarattığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Diyarbakır ilinin maden envanteri yer almaktadır. M.T.A tarafından yapılan çalışma, kent madeninin işlenmesi açısından potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır. Diyarbakır'da üç tip maden potansiyeli vardır: Sanayi madenleri, Metalik madenler ve Enerji madenleri.

Tablo 1- Diyarbakır İli Maden Envanteri

İlçe	Maden Adı	Potansiyeli
Çermik	Bakır	1.000 Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
	Kaplıca	20 Lt/sn
Çınar	Fosfat	20 Milyon Ton
Çüngüş	Krom	100 Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
Dicle	Kurşun-Çinko	43.000 Ton
	Barit	3.000 Ton
Ergani	Krom	140.000 Ton
	Kireçtaşı	470 Milyon Ton
	Kil	60.000 Ton
Hazro	Mermer	3 Milyon m ³
	Kömür	2 Milyon Ton
Hani	Mermer	3 Milyon m ³
Lice	Tuğla-Kiremit	3 Milyon Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
Kulp	Demir	260.000 Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
Silvan	Mermer	3 Milyon m ³

Kaynak: MTA, 2010a.

2.1 Sanayi Madenleri

Diyarbakır'da sanayi madenlerinden krom ve mermer önemli yer tutmaktadır. Ayrıca ilde yeni bulunan maden kaynaklarından biri de manganezdır. Diyarbakır'da çimento hammaddeleri de önemli sanayi madenlerindedir.

2.1.1. Krom

Krom metalürji ve kimya sanayilerinde kullanılan madenlerden biridir. Kromit, krom metalinin ekonomik olarak üretilebildiği tek mineraldir. Önemli bir sanayi hammaddesi olan Krom, sertliği ve paslanmaz özelliğiyle; çeliğin kaplanmasında ve sertleştirilmesinde kullanılmaktadır. Krom cevherinin %96'sı Kazakistan, Güney Afrika ve Zimbabve'de bulunmakta ve bu da yaklaşık 3,5 milyar ton civarındadır. Üretici ülkeler, Güney Afrika, Hindistan, Kazakistan, Zimbabve, Finlandiya, İran, Türkiye ve Brezilya iken, dünyanın gelişmiş ülkeleri tüketici konumundadır; ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa. Türkiye, 25.931.373 ton potansiyel krom rezervi ile dünya Kromit rezervinin yaklaşık %0,2'sini elinde bulundurmaktadır (DİKA, 2010: 74).

Krom Diyarbakır ilinde, özellikle Ergani ve Çüngüş ilçelerinde yer almaktadır. Ergani-Kündikan Zuhuru şistli kil taşları ile çevrilidir ve cevher kütlesi adese (mercek) ve serpinti halindedir. Cevher yatağı serpantinler içinde yer alır. Kromit esas mineraldir. Boyutları 5 – 10 metre kadar cevherleşmeyi tektonizma kontrol eder. İlçede cevher çıkabilecek rezerv 4.300 ton, toplam rezerv 138.000 ton'dur. Bu da Türkiye'deki rezervlerin %5,3'dür. Çüngüş ilçesinin Koçak köyünde bulunan krom maden rezervi 100 ton civarındadır. Bunun yanında Çüngüş-Mecvadere civarı Kromit Zuhurları bulunmaktadır (M.T.A, 2010b). Diyarbakır'da mevcut Kromit yatak potansiyelinin daha üst seviyelerde olduğu açıkça görülmektedir.

MTA Diyarbakır Bölge Müdürlüğü ile yaptığımız görüşmeler sonucu elde ettiğimiz bilgilere göre rezerv arama çalışmaları güvenlik gerekçesiyle şu anda yapılamamaktadır. En son 1985 yılında yapılan çalışmalar, madende gelişen yeni teknolojiler karşısında yetersiz kalmaktadır. Krom cevheri konusunda bilgiler güncelleştirilmeli ve aramalara yeniden başlanmalıdır.

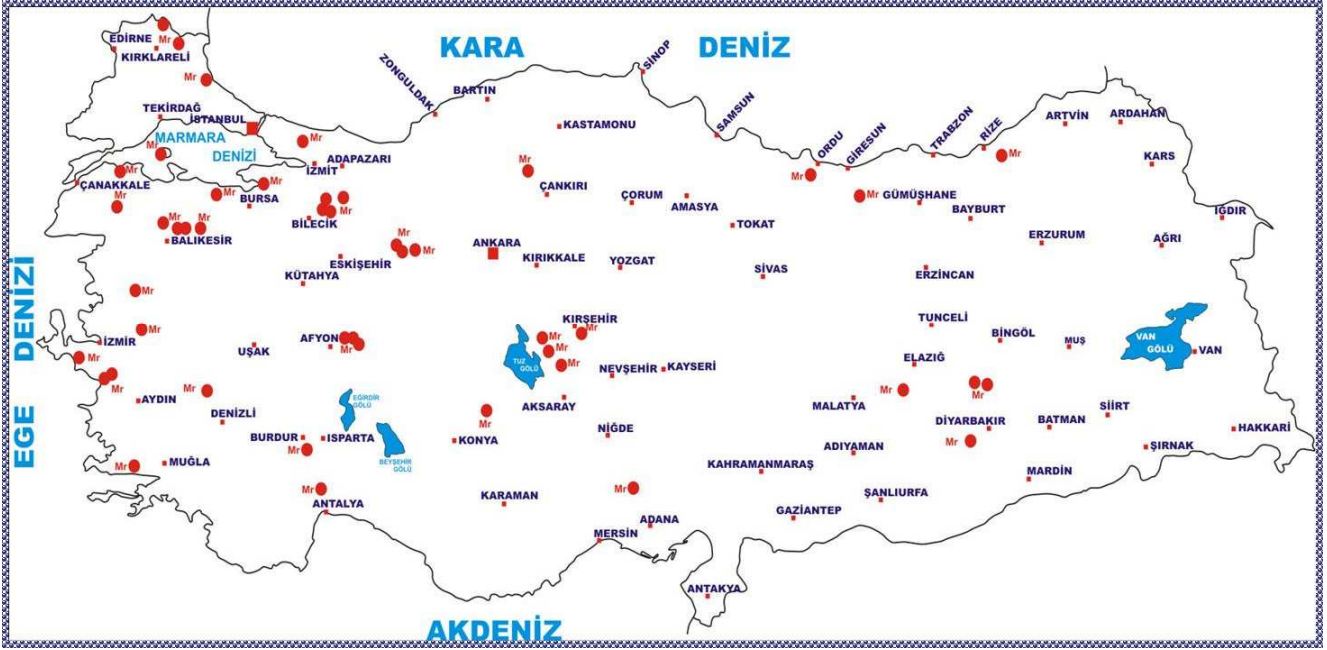
2.1.2. Mermer

Çok eski çağlardan beri yapılarda ve anıtlarda güzelliği ve dayanıklılığı nedeniyle kullanılan doğal taşlar; günümüzde, özellikle yaşam düzeyleri yükselen toplumlarda bolca tüketilmesiyle zenginliğin ve refahın simgesi haline gelmiştir. Başta mermer olmak üzere, günümüzde doğal taşlar inşaat, kaplama, döşeme, heykeltçilik, mıcır, porselen ve cam sanayi (kuvars), optik sanayi, süs eşyası gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle mermer ve doğal taşlar yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Türkiye geniş renk ve oluşum çeşitliliği nedeniyle mükemmel kalitede olduğu kabul edilen, dünyanın en büyük doğal taş rezervi bulunmaktadır. Dünyanın en zengin doğal taş oluşumlarının bulunduğu ülkemiz Alp kuşağında bulunan 5,1 milyar m³ - 13. 9 milyar ton mermer rezervi (görünür+ muhtemel+ mümkün) ile dünya rezervinin %33'ne sahiptir (ERASLAN, 2009: 194). Günümüzde neredeyse tamamı özel sektör tarafından gerçekleştirilen mermer madeni yaklaşık 1.000 mermer

ocajından çıkarılmakta, yaklaşık 7.500 küçük (atölye), 1.500 civarında orta ve 150 civarında büyük işletme tarafından işlenmekte; 250.000 civarında kişiye ise istihdam sağlamaktadır. Ocakların %90'ı Anadolu'nun batısında, Ege ve Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Üretilen doğal taşların yaklaşık %75.80'i işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmektedir (ERASLAN, 2009: 198). İlerleyen bölümlerde Diyarbakır ilinin mermer madeni potansiyeline değinilecektir

Harita 1: Türkiye'nin Önemli Mermer Yatakları Haritası



Kaynak: TÜMMER, 2006.

2.1.3. Manganez

Doğada bileşiminde manganez bulunan 300'den fazla mineral bulunmakla birlikte, ABD Maden Bürosuna göre en az %35 mangan içeriğine sahip cevherler "manganez cevheri" olarak adlandırılmaktadır. Kullanım alanlarına göre; metalürjik manganez cevheri (%46-48 Mn), batarya sanayi manganez cevheri (%78-85 MnO₂), kimya sanayi manganez cevheri (74-84 MnO₂) ve diğer amaçlarda kullanılan manganez cevheri olarak sınıflandırılır.

Türkiye'de manganez kullanım alanları Dünyadaki kullanım alanlarıyla paralellik gösterir. Ülkemizde tüketilen manganezin %95'e yakını parça manganez cevheri ve alaşımları şeklinde demir çelik sanayinde kullanılır. Geriye kalan %5 kadarı ise kimya sanayinde kullanılır. Dünya manganez rezervlerinin toplamı 300 bin ton, baz rezervleri toplamı ise 5 milyon tondur (metal mangan). Türkiye'de 2001 yılında 7260 ton, 2002 yılında 8100 ton, 2003 yılında ise 8000 ton metal mangan üretimi yapılmıştır. Türkiye'deki manganez yatakları genelde düşük tenörlü ve küçük rezervli yataklardır. Bilinen manganez rezervleri toplamı 4,5 milyon ton düzeyindedir.

Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde, Merkeze bağlı Kortaş köyü mevkiinde kurulan bir şantiyede faaliyetlerini sürdüren Madencilik şirketi yöneticileri, yaptıkları rezerv tespit çalışmalarında bölgede bol miktarda manganez rezervi tespit ettikleri iddia etmektedirler (ERGANI HABER, 2010).

2.1.4 Çimento Hammaddeleri

Uygurlıkların ilk oluşumundan beri taşları katı, şekle sokulmuş bir halde bağlayacak bir malzeme aranmıştır. Asurlular ve Babilliler bu amaçla kili kullanmışlar, Mısırlılar da Piramit gibi yapıların inşasında bağlayıcı malzeme olarak kireç ve alçıtaşı harcını geliştirmişlerdir. Yunanlılar bağlayıcı malzemeleri daha fazla geliştirmiş ve sonunda Romalılar sürekli dayanıklılık sağlayan yapılar üreten çimentoyu kullanıma sunmuşlardır.

Dünya çimento üretimi 2004 yılında 2.1 milyar ton olarak gerçekleşmiştir. Bu üretimde Çin %44.2 ile uzak ara birinci olurken onu Hindistan (%6.1), ABD (%4.5) ve Japonya (% 3.2) izlemektedir. Türkiye'nin dünya çimento üretimindeki payı % 1.5 oranındadır. Öte yandan Türkiye, İspanya ve İtalya'nın ardından, kişi başına 440 kg yıllık tüketim ile Avrupa'nın 3. büyük çimento tüketicisidir. Avrupa Çimento Birliği'nin (CEMBUREAU) Genel Kurul Toplantısı'nda açıklanan verilere göre, Türkiye 2009 yılında Avrupa'nın en büyük, Dünya'nın ise 5. en büyük çimento üreten ülkesi oldu. Türkiye ayrıca çimento ihracatında Avrupa birincisi konumundadır. Türkiye'nin 2009 yılı dünya çimento üretimindeki payı yaklaşık %1,8, Avrupa çimento üretimindeki payı ise yaklaşık %21'dir.

Ülkemizde 39 adedi entegre tesis, 16 adedi öğütme - paketlenme tesisi olmak üzere 55 adet çimento tesisi bulunmaktadır. Fabrikalara hammadde ve yardımcı hammadde besleyen yaklaşık 200 ocak işletmesi mevcuttur. Tesislerin tamamı özel sektöre ait olup sektörde yabancı sermayenin de payı vardır.

TABLO – 2: 2009 Yılında Çimento İhraç Edilen 10 Ülke

ÜLKELER	TON
İRAK	3.415.182
SURİYE	2.073.096
İTALYA	1.339.964
LİBYA	1.030.694
MISIR	901.143
NİJERYA	650.845
RUSYA	615.298

İSRAİL	489.206
AZERBAYCAN	354.161
BULGARİSTAN	333.355

Kaynak: TÇMB, 2010.

MTA'nın çalışmalarına göre, Diyarbakır'da, çimento hammaddeleri olan killi kireçtaşı ve kireçtaşı bulunmaktadır. Ayrıca Diyarbakır Ergani ilçesinde LİMAK A.Ş.'ye ait entegre çimento fabrikası bulunmaktadır.

Ergani Çimento Fabrikası, 1976 yılında temeli atılmış, 1984 yılının Temmuz ayında işletmeye açılarak üretime başlamış ve ilk çimento satışını gerçekleştirmiştir. Ergani Çimento Fabrikası kamuya ait bir kuruluş iken 1997 yılında özelleştirilmiş, daha sonra TMSF tarafından satışa çıkarılan fabrika Ocak 2006'da yapılan ihale sonucunda Limak Madencilik Yapı Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. tarafından satın alınarak Limak Çimento Grubu bünyesine katılmıştır. Fabrika devraldıktan sonra bir taraftan çevresel anlamda yapılan yatırımlarla yeni bir çehre ve modern bir görünüme kavuşmuş diğer taraftan ilave kapasite yatırımları ile klinker üretimi 760.000 ton/yıl'a, çimento üretimi ise 1.400.000 ton/yıl'a çıkarılmıştır (LİMAK, 2010).

2.2 Metalik Madenler

Metalik madenlerden demir, bakır, kurşun ve çinko Diyarbakır'ın önemli metalik maden potansiyellerindedir.

2.2.1. Demir

Ülkenin ekonomik gelişmeleri kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla dışında, kimi istatistiklerde kişi başına düşen demir-çelik tüketimi ile de ölçülmektedir. Demir, tüm metaller içinde en çok kullanılandır ve tüm dünyada üretilen metallerin ağırlıkça %95'ini oluşturur. Düşük fiyatı ve yüksek mukavemet özellikleri demiri, otomotiv, gemi gövdesi yapımı ve binaların yapısal bileşeni olarak kullanımında vazgeçilmez kılar. Çelik, en çok bilinen demir alaşımıdır.

Demir cevherinin ekonomikliliğini etkileyen iki önemli faktör vardır. Biri jeolojik etkenler: cevherin tipi ve tenörü, tonaj, tane boyu, öğütülebilme, mineraloji, cevher tiplerinin dağılımı, örtü malzemesi, cevherin geometrisi, yer. Bir diğeri, jeolojik olmayan etkenler: pazar, fiyat vs. A.B.D. Maden Dairesi istatistiklerine göre dünyada demir cevheri kaynakları ham cevher olarak 870 milyar Ton'un üzerinde tahmin edilmektedir. M.T.A.'nın pazar ekonomisi ülkeleri için yapmış olduğu bir araştırmada Toplam 753 milyar Ton rezervin ülkeler bazındaki değerleri tespit edilmiştir. Türkiye'de bugüne değin 900 kadar mınıtkada demir cevheri saptanmış olup, ekonomik olabileceği düşünülen 500 civarında mınıtkada etüt yapılmıştır. Türkiye'nin bugüne kadar tespit edilen demir cevheri rezervi;

işletilebilir 80,3 milyon ton, Sorunlu 962,8 milyon ton ve potansiyel 321,5 milyon ton olmak üzere toplam 1363,5 milyon tondur (Jeoloji Mühendisleri Odası, 2010).

Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde bulunan demir madeni ile ilgili, sahada kuzeyden güneye doğru torid kuşağı otokton kıvrım kuşağı olmak üzere 2 tektonik birlik vardır. Bu tektonik birlikler aynı zamanda ayrı kaya toplulukları içerirler. Torid kuşağı kaynakları başlıca birimleri gnays, mikaşist, kuvarsit ve bunları kesen asit manyetitleridir. Demir, Kulp-Koçkan Sahası içinde Sekan Tepesinde bulunur; tenör % 33.16 Fe, rezerv 86.000 ton'dur. Cevherin çok aliterasyona maruz kalması ve boyanması nedeniyle ilkel rengini kaybederek çoğunlukla sarı, kahverengi gibi muhtelif tonlarda görüldüğü tespit edilmiştir (MTA, 2010b).

2.2.2. Bakır

İnsanların çok eskiden beri bilip kullandığı madenlerden biri de bakırdır. Kimyasal, fiziksel ve estetik özellikleri, bakıra, endüstride ve ileri teknoloji uygulamaları alanında çok geniş bir kullanım sahası yaratmaktadır. Günümüzde, elektronik ve elektroteknik sanayinde uçak, motor ve ev aletleri yapımı başta olmak üzere birçok sanayi dalında yaygın olarak kullanılan bir madendir. Bakırın, çinko, alüminyum, kalay, nikel gibi metallerle çok çeşitli alaşımları bulunmaktadır. Bakırın çinko ile alaşımından pirinç, alüminyum ya da kalay ile alaşımından ise bronz elde edilmektedir.

Bakır rezervi dünyada 550 milyon ton, Türkiye'de ise yaklaşık 1,7 milyon ton olarak tespit edilmiştir. Türkiye'nin yıllık bakır tüketiminin sadece %20'sini karşılayabilmekte ve 160 bin ton ithal etmektedir. Bakır madenciliği en çok üretilen metal olan demir madenciliği ile kıyaslanabilecek boyutlarda olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bakır madenciliğinin potansiyel istihdam hacmi, Türkiye için önemlidir. Bakır tüketimi ileri ülkelerde kişi başına 10 kg iken, Türkiye'de 3 kg'dır. İlerleyen bir Türkiye'nin bakıra olan ihtiyacının artacağı söylenebilir (Jeoloji Mühendisleri Odası, 2010).

Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde bakır madeni, Anadolu'nun en uzun süre çalıştırılan maden ocağı olmuştur. M.T.A verilerine göre Çermik İlçesi Mahmudan Köyünde bakır rezervi bulunmaktadır (M.T.A, 2010b).

2.2.3. Kurşun ve Çinko

Genelde kurşun ve çinko bir arada bulunur. Kurşun sanayide; akü, benzin, matbaa, mühimmat, boru, alaşım, lehim, renkli televizyon tüpü yapımında, boya, cam ve kimya sanayi kollarında, radyasyon ve X-ışınlarından korunmada alanlarında kullanılmaktadır. Çevre kirliliği etkisinden dolayı son yıllarda kurşun kullanımında sınırlamalar getirilmiştir.

Kurşun rezervinin dünyada 100 milyon ton, Türkiye'de 0,8 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir (Jeoloji Mühendisleri Odası, 2010). Türkiye'nin kurşun metal tüketimi yılda 35 bin ton

kadardır. Buna karşılık yaklaşık 10 bin ton metal kurşun hurdadan, 5-6 bin ton da geçici olarak yurtdışına gönderilen cevherlerden elde edilmektedir. 15-20 bin ton mertebesindeki metal kurşun açığı da ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Çinko; demir, alüminyum ve bakırdan sonra sanayide en çok kullanılan metaldir. Demir ve çeliğin korozyona karşı direncinin artırılmasında, döküm sanayinde kullanılan pirinç ve özel alaşımların yapımında, ayrıca çatı kaplama malzemeleri, lastik ve pil yapımında önemli miktarlarda çinko kullanılmaktadır. Görünür metal çinko rezervi dünyada yaklaşık 200 milyon ton, Türkiye’de 2,3 milyon tondur. Türkiye’de 600 den fazla kurşun-çinko-bakır cevherleşmesi olduğu halde bulunan maden yatakları dünyadaki diğer yataklara göre orta veya küçük rezervli yataklardır.

Diyarbakır’da Kurşun ve Çinko, Dicle ilçemizin Kurşunlu sahasında mevcuttur. Kurşun madeninin tenörü % 19,5 Pb (88 gr/ton Ag değeri bilinmektedir), görünür ve muhtemel rezervi 24.575 ton, mümkün rezervi 19.925 ton’dur (M.T.A, 2010b).

Maden prospeksiyonu çalışmalarına göre gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarındaki artışa paralel olarak gelecekte kurşuna ve bilhassa çinkoya olan talep artacaktır. İç tüketimi karşılamak ve ihracatı artırmak amacı ile çinko ve gümüş içeren kurşun yataklarının aranmasına hız verilmelidir. Türkiye’nin jeolojisi orta ve küçük rezervli yeni kurşun-çinko yataklarının bulunulmasına elverişlidir (Jeoloji Mühendisleri Odası, 2010).

2.3 Enerji Madenleri

Enerji madenlerinden kömür ve petrol Diyarbakır için değineceğimiz bir diğer maden çeşitleridir.

2.3.1. Taşkömürü

Kömür; çoğunlukla karbon, hidrojen ve oksijenden oluşan az miktarda kükürt ve nitrojen içeren, kimyasal ve fiziksel olarak farklı yapıya sahip maden ve kayadır. Kömür üretimi, kullanımı ve teknolojisinde ileri ülkeler öncelikle kendi kömürlerinin özelliklerine göre bir sınıflama yapmışlardır. Kalorifik değer, uçucu madde içeriği, sabit karbon miktarı, koklaşma ve kekleşme özellikleri temel alınarak sert (taşkömürü) ve kahverengi (alt-bitümlü ve linyit) kömürler olarak iki ayrı sınıfa ayrılmıştır. Kömür, fosil kaynaklı yakıt olarak, yüzlerce yıldır enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde uluslararası kömür ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Kömür sadece 19. Yüzyılda sanayi devrimini ateşlemekle kalmamış, 20. Yüzyılda elektrik çağını başlatmıştır. 1960’lı yıllara kadar kömür dünyanın birincil enerji kaynağı olarak önemini korumuş, 1960’lı yılların sonuna doğru yerini petrole bırakmış, ancak kömürün elektrik üretimindeki önemi anlaşılınca tekrar dünya enerji gündemindeki önemli konumunu kazanmıştır.

Dünya toplam antrasit-bitümlü, alt-bitümlü kömürler ve linyit rezervlerinin 909 milyar ton olduğu ve bu rezerv toplamının 478 milyar tonunun antrasit-bitümlü kömür (taşkömürü) rezervleri olduğu belirtilmektedir (TTK, 2010: 8). Ülkemizde en önemli taşkömürü rezervleri Zonguldak Havzasında bulunmaktadır. Havzada bugüne kadar yapılan rezerv arama çalışmalarında, -1200 m derinliğe kadar tespit edilmiş toplam Jeolojik rezerv 1.322 Milyar ton olup, bunun %39'u (yaklaşık 519 Milyon ton) görünür rezerv olarak kabul edilmektedir (TTK, 2010: 25).

Tablo – 2: Türkiye’deki Taşkömürü Rezervleri (Milyon Ton)

Rezerv Türü	Koklaşabilir				Y.Koklaşabilir	Koklaşmaz	Toplam
	Kozlu	Üzülmez	Karadon	Toplam	Armutçuk	Amasra	
Görünür	68,35	136,59	133,77	338,70	9,64	171,27	519,61
Muhtemel	40,54	94,34	159,16	294,04	15,86	115,05	424,95
Mümkün	47,98	74,02	117,03	239,03	7,88	121,54	368,45
TOPLAM	159,30	306,55	414,17	880,02	34,17	408,16	1322,35

Kaynak: TTK, 2010, 26.

Diyarbakır’da Silvan ve Hazro ilçelerinde linyit kömürü yer almaktadır. Yatağın görünür rezervi 12.500 ton, muhtemel rezerv 400 ton ve mümkün rezervi 1.800.000 ton’dur.

Tablo – 3: Diyarbakır Linyit Yatağı

Yatağın Bulunduğu Yer	Kimyasal Özellikleri (%)				Rezerv (1000 Ton)				Açıklama
	Su	Kül	Kükürt	AID K kal/kg	Gör	Muh	Müm	Jeo	
Silvan – Hazro	1.17	30.34	-----	5190	---	---	1800	---	Eski İşletme

Kaynak: Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, 2008: 26.

2.3.2 Petrol

Fosil yakıt denilince akla gelen ilk enerji kaynağı petroldür. % 40'lık pay ile petrol, Dünyanın bugünkü birincil enerji tüketiminde ilk sırayı almaktadır. Dünya enerji tüketiminin arttığı düşünüldüğünde, önümüzdeki yıllarda da birincil enerji tüketimi olarak petrol önemini koruyacaktır. Bu nedenle stratejik enerji olan petrole yönelik politikalar geliştirilmekte ve zamanın şartlarına uygun yatırım planları yapılmaktadır.

Kimyasal yönden petrol oldukça karmaşık bir hidrokarbon (hidrojen ve karbon) karışımı olup nitrojen, oksijen ve sülfür bileşenlerini içerir. Rafine edilmiş petrolden ayırt etmek için ham petrol diye isimlendirilen sıvı petrol, ticari açıdan en önemli olanıdır. Ham petrol başlıca sıvı hidrokarbonlarla, değişen oranlarda çözünmüş gazlardan, katranlardan ve katkı maddelerinden oluşur. Yarı katı ve katı haldeki petrol ise ağır hidrokarbon ve katrandan oluşur. Bu türden petrole, özel karakterlerine ve

yöresel kullanımlarına bağlı olarak asfalt, zift, katran ve diğer isimler verilir. Ham petrolün fiziksel özellikleri geniş limitler arasında değişmektedir. Çoğunlukla hafif (yüksek graviteli) petroler açık kahverengi, sarı veya yeşil renkli, ağır (düşük graviteli) petroleri ise koyu kahverengi veya siyah renklidirler. Yüksek graviteli petrolün rafınajından çoğunlukla benzin, gazyağı ve motorin gibi hafif ve beyaz mahsuller, düşük graviteli petrolün rafınajından ise daha ziyade fuel oil ve asfalt gibi ağır ve siyah mahsuller elde edilir (DİKA, 2010: 78).

Dünya petrol politikasını yönlendiren organizasyonların başında OPEC (Petrol Üreten ve İhraç Eden Ülkeler), UEA (Uluslararası Enerji Ajansı) ve bunların yanı sıra bu alanda faaliyet gösteren çok uluslu petrol şirketleri gelmektedir. Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin % 70'inden fazlasını Orta Doğu, Rusya ve Türk Cumhuriyetleri elinde bulundurmaktadır. Son derece karmaşık, kıvrımlı ve kırıklı bir jeolojik yapısı olan ülkemizin bu durumu petrol potansiyelimizi olumsuz etkilemiş, Azerbaycan, Irak ve İran gibi komşu ülkelere göre büyük rezervlere sahip olamamamızın nedenini oluşturmuştur. Ülkemizin gerek jeolojik durumu, gerekse petrol ihtiva edebilecek sedimanter basenlerin çokluğu göz önüne alındığında ise, bugüne kadar yapılmış arama faaliyetlerinin çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Bugüne kadar yapılan faaliyetlerin büyük kısmı Güneydoğu Anadolu ve Trakya bölgelerinde yoğunlaşmış, Batı Karadeniz, Tuz Gölü ve Adana bölgelerinde yapılan çalışmalar ise bu bölgelerin hidrokarbon imkânları hakkında kesin sonuçlar elde etmeye yetmemiştir (DİKA, 2010: 79).

Tablo – 4: Yıllar İtibariyle Ham Petrol Üretimi (Ton)

Şirket	2004	2005	2006	2007	2008
T.P.A.O.	1.440.900	1.485.522	1.448.320	1.428.617	1.425.976
N.V. Turkse Perenco	552.561	557.968	504.871	477.800	497.749
Petrom Dorchester	103.090	84.791	71.657	68.142	66.232
Aladdin Trans Med.			1.442	3.013	6.380
Ersan Aladdin	1.898	1.936	1.332		
Ersan Aladdin Trans Med.	2.015	1.487	815		
Arco T.P.A.O.	65.928	56.130	60.143	58.315	55.352
N.V. Turkse Perenco T.P.A.O.	89.822	75.784	71.822	82.459	92.280
Aladdin Tür-kan	13.903	14.110	11.882	10.856	11.673
Amity T.P.A.O.	3.446	2.495	1.281	1.084	236
Ersan Aladdin G.Yıldızı			206		4.185
Aladdin G.Yıldızı			1.321	3.889	
Ersan Aladdin Avenue	1.967	908	513		
TGT Huffco		63		4	
Toplam	2.275.530	2.281.131	2.175.668	2.134.175	2.160.067

Kaynak: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, 2010.

Harita – 2: Diyarbakır Maden Haritası

DİYARBAKIR İLİ MADEN HARİTASI



Kaynak: MTA. 2010b.

TABLO – 5: Petrol Kuyularının Coğrafi Bölge, İller ve Cinslerine Göre

KUYU TIPLERİ															
BÖLGE	İLLER	ARAMA		TESPİT		ÜRETİM		İSTİKŞAF		JEO. İSTİKŞAF		ENJEKSİYON		TOPLAM	
		ADET	METRAJ	ADET	METRAJ	ADET	METRAJ	ADET	METRAJ	ADET	METRAJ	ADET	METRAJ	ADET	METRAJ
Güney Doğu Anadolü Bölgesi	Adıyaman	167	420.873	161	391.620	200	450.183	1	1.720				291	529	1.264.687
	Batman	135	303.592	77	143.434	724	1.074.734	5	8.401		23	33.203	964	1.563.364	
	Diyarbakır	241	585.075	153	302.416	270	513.379	2	5.722		1	3.277	667	1.409.869	
	Gaziantep	28	69.034	2	4.799			2	5.154				32	78.987	
	Kilis	6	15.715	2	3.948			2	4.459				10	24.122	
	Mardin	57	127.972	38	63.950	98	145.737				5	7.151	198	344.810	
	Siirt	65	128.441	25	57.140	74	152.597	3	5.257		1	2.420	168	345.855	
	Şanlıurfa	55	112.873	15	30.183	4	7.712						74	150.768	
	Şırnak	19	62.250	4	6.853	15	22.927	1	1.554		1	1.526	40	95.110	
	Bölge Toplamı		773	1.825.824	477	1.004.343	1.385	2.367.269	16	32.267	0	31	47.868	2682	5.277.571

Kaynak: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, 2010.

Diyarbakır ilinin sınırları içerisinde Kocaköy-Katin, Bismil-Kastel, Eğil-Sarıcak ve Merkeze bağlı Beykan, Kurkan Şahaban sahalarında zengin petrol yatakları mevcuttur. Ayrıca TPAO, PERENCO ve ALAADDİN EAST Firmalarına ait Merkez, Dicle, Eğil, Hani ve Kocaköy İlçelerinde çok sayıda Petrol Kuyuları bulunmaktadır (Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, 2008: 10). Üretilen ham petrol kara yolu üzerinde tankerler vasıtası ile ana toplama istasyonlarına taşınmaktadır.

2.4 Diyarbakır'da Mermercilik Ve Doğal Taş Sektörü

Ülkemizde mermer, genelde inşaat malzemesi olarak kullanıldığından, mermere olan talep, inşaat yatırımları paralelinde artmaktadır. Bunun yanında toplum refahının artmasına paralel olarak süs ve dekoratif amaçlı mermer kullanımının artması da mermere olan talebi artırmaktadır. Son yıllarda yaygınlaşan toplu konut uygulamaları ve turistik tesis yatırımları mermere olan talebi bir hayli artırmıştır.

1980 yılından sonra yapılan araştırmalar sonucunda, zengin mermer yataklarının tespit edildiği Diyarbakır'da, 1999 yılında itibaren canlanan mermercilik sektöründe, kısa sürede büyük hedeflere ulaşılmış olup, istihdam amacıyla kurulan mermer ocaklarında işletilen mermerler, kaliteli ve işlenişi kolay olduğu için birçok ülkede pazar bulmuştur. Bölgede üretilen mermerin yüzde 60'i ihraç edilirken, kalan yüzde 40'ı ise iç pazarda tüketilmektedir. M.T.A'nın yaptığı çalışmalardan edinilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi mermer yatakları Diyarbakır'ın birçok ilçesinde bulunmaktadır. Hazro, Çermik, Hani ve Eğil civarı çok sayıda mermer ocakları çalışmaktadır. Bu mermerler daha çok gri, bej, pembe renk tonlarında olup iyi cila ve parlatılabilme özelliğindedir. Dış ülkelerde iyi pazar bulabilen bu mermerler daha çok kaplama ve ıslak zeminlerde kullanılmaktadır.

M.T.A'nın çalışmasının yanı sıra Diyarbakır Mermerciler ve Madenciler Derneğinin 2007 yılında yaptığı araştırmada Diyarbakır'daki mermer rezervi ve ilçelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

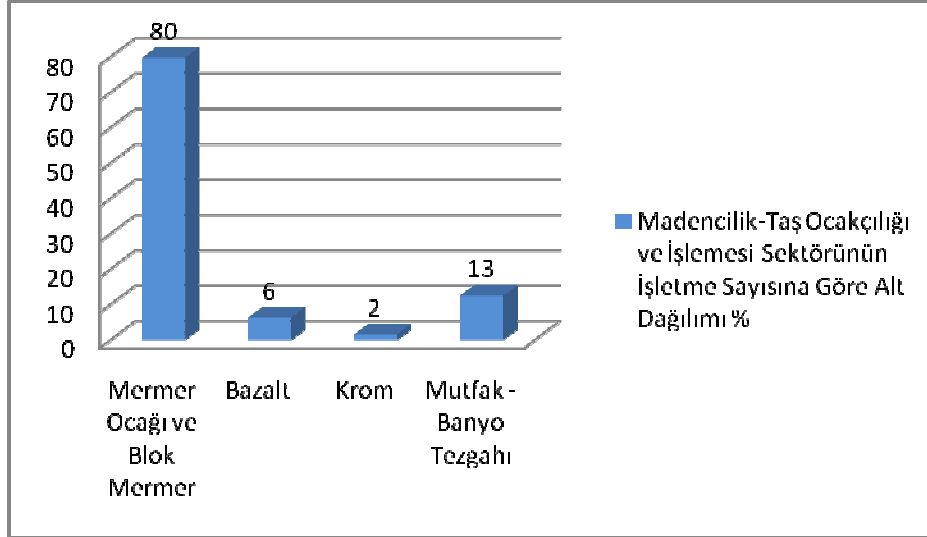
Tablo – 6: Diyarbakır Mermer Rezervi

İlçe	Maden Adı	Potansiyeli
Çermik-Çüngüş Havzası	Mermer	25 Milyon m ³
Hani Havzası	Mermer	55 Milyon m ³
Lice-Hazro-Kulp Havzası	Mermer	15 Milyon m ³

Kaynak: DMMD, 2008.

İşletme sayısı bakımından Diyarbakır'daki mermer sektörünün toplam sanayi işletmeleri içindeki payı % 12,3'tür. İstihdam edilen kişi sayısı olarak toplam sanayi istihdamı içindeki payı % 17,4 olup tekstil ve inşaat sanayisinden sonra 3. sektör konumundadır.

Grafik – 1: Taş Ocakçılığı ve İşleme Sektörünün İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı (%)



Kaynak: DTSO, 2008.

Diyarbakır'da taş ocakçılığı ve işleme sektörü, yaklaşık 15 yıllık bir geçmişe sahip olmakla beraber son 5 yılda bu alanda kurulan firma sayısı ciddi oranda artmıştır. Firmaların % 80'ini mermer ocağı ve blok mermer işletmeleri oluşturmaktadır. Mermer ocakları genelde Hani, Çermik, Çüngüş, Lice, Hazro, Kulp ve Silvan ilçelerinin kırsal alanında bulunmaktadır. Diyarbakır'da 45 ocak ve 23 fabrika bulunmakta, 34 şirket faaliyet göstermektedir. Fabrikaların toplam kapalı alanı 82.684 m² ve toplamda fabrikaların kullanım alanı 613.838 m² 'dir (DMMD, 2008). Diyarbakır'daki ocak ve fabrikalarda yıllık 270 bin m³ (750 bin ton) mermer üretilmekte olup 3.500 kişi istihdam edilmektedir. Mermerciliğe bağlı olarak gelişen yan sanayi ile birlikte Diyarbakır'da istihdam imkânı bulanların sayısı 10 bin olarak tahmin edilmektedir. Bunun yanında bazalt üretimi yapan işletmelerin sektörel dağılımdaki payı % 6 olup faaliyette olan 4 adet firma bulunmaktadır. Ayrıca mutfak-banyo tezgâh üretiminde 8 adet küçük ölçekli işletme faaliyet göstermektedir.

Diyarbakır sanayisinde istihdam edilenlerin % 33'ü mermercilik sektöründe çalışmaktadır. Diyarbakır'ın ihracatının % 53'ünü mermercilik sektörü oluşturmaktadır. Mevcut mermer yataklarının il sınırları içerisinde değerlendirilerek istihdam ve katma değer yaratması açısından ilde; Mermer işleme tesisi ve Mermerit Üretim tesisi konularında yatırım yapılması gerekmektedir.

2.5 Madenciliğin Diyarbakır'ın İhracatındaki Yeri

Tablo – 7: 2008-2009 Yılları İhracat Rakamlarının Ana Sektörlere Göre Dağılımı, (Milyon Dolar)

	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2 Bölgesi		Türkiye	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Tarım	12	21	15	23	27	44	13.572	13.260

Sanayi	135	103	27	34	162	137	110.877	81.307
Madencilik	1	0,4	49	63	50	63,4	3.261	2.507
Birlik Kaydı Zorunlu Olmayan Ancak İhracat Sayılan Kalemler							4.318	4.554

Kaynak: GAİB, 2009; TİM, 2009.

Tablo - 8: 2008-2009 Yıllarında İhracatın Ana Sektörler Düzeyinde Payları, (%)

	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2		Türkiye	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Tarım	8,1	16,9	16	19	11,3	18	10,3	13
Sanayi	91,2	82,8	30	28,5	67,8	56,1	84	80
Madencilik	0,7	0,3	54	52,5	20,9	25,9	2,5	2,5
Birlik Kaydı Zorunlu Olmayan Ancak İhracat Sayılan Kalemler							3,3	4,5

Kaynak: GAİB, 2009; TİM, 2009.

Madencilik sektöründe Diyarbakır'da 2009'da bir önceki yıla göre % 30'luk bir artış görülmüştür. İlin ihracatında ağırlıklı sektör madencilik sektörüdür. Bu sektörün alt dallarından olan mermercilik sektörü ihracatı, madencilik sektörü ihracatının tamamına yakınına oluşturmaktadır. Diyarbakır Mermerciler ve Madenciler Derneğine göre 2009 yılında dünya genelinde yaşanan krize rağmen Diyarbakır'dan 50'yi aşkın ülkeye 90 milyon dolarlık mermer ihracatı gerçekleştirilmiştir.

3. YAŞANAN SORUNLAR

3.1 Madencilik Sektöründe Yaşanan Sorunlar

a) Demiryolu Sorunu: Madencilik sektöründe yaşanan en önemli sorunların başında nakliye maliyetleri gelmektedir. Hâlihazırda Diyarbakır'a en yakın Liman olan Mersin Limanı ve Diyarbakır'ın ihracatında ilk sırada yer alan Irak ile demiryolu bağlantısı olmaması nakliye maliyetlerini ciddi oranda arttırmakta ve bu durum Diyarbakır'ın rekabet edebilirliğini azaltmaktadır. Bu nedenle, ürünlerin pazara kolay ulaşımı için OSB'ye demiryolu bağlantısı ile Diyarbakır'ı Mersin Limanı ve Habur Sınır Kapısına bağlayacak demiryolu altyapısı biran önce yapılmalıdır.

b) Maden Ocaklarına Ulaşımı Sağlayacak Yolların Yetersizliği:

c) GSM Ruhsatlarının alınmasında bürokrasinin uzun zaman alması: Madencilik yatırımı yapmak isteyen bir girişimcinin, izin alabilmek için birden fazla bakanlığa müracaat etmesi gerekmektedir. Bu konudaki mevzuat ve yasal düzenlemelerin yenilenmesi gerekir. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin

yaklaşık 1 yıl önce iptal ettiği 3123 sayılı Maden Kanunu'nun 7. Maddesi nedeniyle arama ruhsatlarının alınamaması ve işletme ruhsatlarının yenilenememesi sorunu devam etmektedir.

d) İzinlerin İptali Davaları: Bir firma, birçok kurumdan izin almasına karşın bu kez de izinlerin iptali için açılan davalar, yatırım güvencesini tehdit altına sokmakta ve yatırımcıları korkutmaktadır. Dava açabilmek yatırımla orantılı teminata bağlı olmalıdır.

e) Teşvik Mevzuatının İyileştirilmesi: Madenler buldukları yerlerde işletilmek zorundadır. Diğer sanayi dalları gibi taşınma olanağı yoktur. Bunu Diyarbakır için bir avantaja dönüştürmek gerekmektedir. Büyük giderlerden olduğu için akaryakıt ve enerji desteği çıkarılan teşvik yasalarıyla sağlanmalıdır. Bu hem sektörel hem de bölgesel bir avantaj oluşturacaktır. Aynı zamanda Çin ve Hindistan gibi ülkeler ile rekabet edebilir bir yapıya kavuşmasını sağlayacaktır. Örneğin, Diyarbakır mermeri blok olarak satılma durumundan kurtulmuş olur ve katma değeri 2-3 kat artarak, istihdama önemli ölçüde katkı sağlamış olur. Yatırımcının gözünde yurtdışına gönderilen her bir mermer bloğu ilde bir kişilik istihdamı engellemektedir.

f) Doğal Taş atıklarının değerlendirilmemesi:

g) Diyarbakır'da Daha Önce Açılmış Petrol Kuyularının İşletilmemesi: Daha önce petrol aranan ve bir süre işletilen petrol sahaları hiçbir gerekçe belirtilmeden kapatılıp işletilmemektedir. Özellikle Hazro, Silvan, Silvan Demirkuyu Köyü Petrol sahaları yakın zamana kadar işletilmiştir ancak rezervin tükenmemesine rağmen işletmeden vazgeçilmiştir. Bu petrol sahalarının işletme açısından maliyetinin az olduğu ve petrol rezervinin yüzeye çok yakın olduğu hatta bazı sahalarda pompa kullanılmadan petrolün çıkarılabildiği bilinmektedir.

Bununla beraber; maden bulunan orman sahalarında ağaçlandırma bedellerinin yüksek olması, madencilikte alt yüklenici çalıştırılmasına imkân tanınmaması, MTA'nın 1986'dan beri bölgede herhangi bir araştırma yapmamış olması, köylülerin madencilerin çalışmalarını engellemeleri söz edilebilecek diğer sorunlar arasındadırlar.

3.2 Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinin Sorunları

Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde genel olarak altyapı problemleri mevcuttur. Bu problemlerin en önemlileri aşağıda 5 madde halinde belirtilmiştir:

- Elektrik Kesintisi ve Dalgalanmalar: Elektrik altyapısı mevcut işletmelerin elektrik yükünü karşılayamamaktadır (OSB'de doluluk oranı % 100'dür). Elektrik altyapısının iyileştirilmesi gerekmektedir.
- Demiryolu Bağlantısı: Üretilen ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında önemli bir ulaşım yolu olan demiryolu, OSB'ye 3,5 km mesafeden geçmektedir. İlgili kurumlar arasındaki görüşmeler

sonucu OSB alanında istasyon kurulması planlanmıştır. Ancak inşa edilecek istasyon için kaynak bulunmamaktadır. Ürünlerin pazara kolay ulaşımı için OSB'ye demiryolu bağlantısı ile Diyarbakır'ı Mersin Limanı ve Habur Sınır Kapısına bağlayacak demiryolu altyapısı biran önce yapılmalıdır.

- Arıtma Tesisi: Diyarbakır OSB'de herhangi bir arıtma tesisi bulunmamaktadır. Planlanan tüm işletmelerin faaliyete geçmesi durumunda çevrenin ciddi boyutta zarar göreceği öngörülmektedir. Bu konuda OSB Müdürlüğü tarafından gerekli proje çalışmalarının yapılması için kaynak aranmaktadır.
- Doğalgaz Bağlantısı: Doğalgaz, ekonomik bir enerji kaynağıdır. İşletmelerin rekabet gücünü koruması için doğalgazın işletmelerin kullanımına sunulması gerekir. Doğalgaz hattı OSB'nin çok yakınından geçmektedir. OSB'ye doğalgaz bağlantısı yapılabilmesi için gerekli proje hazırlanmış olup projenin gerçekleştirilebilmesi için doğalgaz işletmecisi Diyargaz tarafından yatırım yapılması için girişimler sürdürülmektedir.
- Güvenlik ve Çevre Duvarı: Diyarbakır OSB'de herhangi bir çevre duvarı ya da güvenliği yoktur. Bu durum OSB alanında güvenlik eksikliği yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

- BAŞAK, O. (2004) “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi ile Cahil Sıtkı Trancı Müzesinde Bulunan Türk-İslam Dönemine Ait/ Bir Grup Madeni Eser”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- ÇEVRE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ (2008). “İl Çevre Durum Raporu”, Diyarbakır.
- DİCLE KALKINMA AJANSI, (2010). “TRC3 Bölgesi Maden Raporu”, Mardin.
- DMD (Diyarbakır Mermerciler ve Madenciler Derneği), (2008). “Diyarbakır Doğal Taş Katalogu”, Diyarbakır.
- DTSO (2008). “*Sayılarla Diyarbakır*”, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Diyarbakır.
- DTSO (2009). “Diyarbakır Ekonomisi”, <http://www.dtso.org.tr>, 15.06.2010.
- ERASLAN, H (2009). “Bilecik Bölgesi Mermer Sektörünün Uluslar arası Rekabetçilik Analizi: Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 10, ss:193-217. Bilecik.
- ERGANİ HABER (2010). “Ergani’de manganez fişkiriyor”, http://www.erganihaber.net/haber_detayi.asp?id=1064 , 15 Nisan 2010.
- ERTEKİN, G. (2010). “Madenler ve Enerji Kaynakları”, AÖF, Eskişehir.
- GAİB (2009). “Bölgemiz İlleri Sektörel İhracat Değerleri”, **Error! Hyperlink reference not valid.**
- JMO (Jeoloji Mühendisleri Odası), (2010). “Metalik Madenler”, http://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=639&tipi=25&sube=0 , 15 Haziran 2010.
- İPKM (İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü), (2010). “Haziran 2010 Brifing Raporu”, Diyarbakır.
- LİMAK Holding (2010). “Çimento”, <http://www.limak.com.tr/index.php?lang=tr&pid=520>, 15.07.2010
- MTA (2010a). “Güneydoğu Anadolu Bölgesi Maden Envanteri”, http://www.mta.gov.tr/v1.0/bolgeler/diyarbakir/index.php?id=gdab_maden_envanteri_maden&m=4, 28.01.2010. Diyarbakır.
- MTA (2010b). “Brifing Raporu”, Diyarbakır.
- PİGM (Petrol İşleri Genel Müdürlüğü) (2010). “PİGM, İstatistikler”, <http://www.pigm.gov.tr/istatistikler.php> 15 Temmuz 2010.
- TÇMB (Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği), (2010) “İstatistikler”, <http://www.tcma.org.tr/index.php?page=icerikgoster&cntID=31>, 15.07.2010

TİM (2009). “İhracat Rakamları”, <http://www.tim.org.tr>, 18.12.2009.

TTK (2010). “Taşkömürü Sektör Raporu”, Zonguldak.

TÜİK (2009a). *Bölgesel Göstergeler TRC2 Diyarbakır-Şanlıurfa*, Ankara: TÜİK Yayını.

TÜİK (2009b). “Dış Ticaret İstatistikleri”, <http://www.tuik.gov.tr>, 20.12.2009.

TÜMMER (Türkiye Mermer, Doğal Taş ve Makineleri Üreticileri Birliği) (2006).

<http://www.tummer.org.tr/index.php?n=21>, 15.06.2010